

Мирослав Радивојевић

ВЕЛИКИ ПОКРОВИТЕЉ И „ПРАВИ” САВЕЗНИК
Односи Србије и Русије 1913–1918.

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
проф. др Сузана Рајић
проф. др Чедомир Антић
проф. др Саша Станојевић
к.и.н. Александар Силкин

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2024.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

МИРОСЛАВ РАДИВОЈЕВИЋ

ВЕЛИКИ ПОКРОВИТЕЉ
И „ПРАВИ” САВЕЗНИК

Односи Србије и Русије 1913–1918.

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

мајци Мени

ПРЕДГОВОР

Значајна је улога Русије у процесу обнове, развоја и ширења српских нововековних држава. Још је већа 1914. године, у тренутку угрожавања егзистенције Краљевине Србије. Велики покровитељ заштитио је јединог правог савезника на Балкану, како је дефинисан у руским спољнополитичким и војностратешким поставкама непосредно пред избијање Првог светског рата. И пре тога, али и за време великог сукоба, Петроград је представљао адресу на коју се српски државни врх најчешће обраћао и са које је стизало највише подршке и помоћи. На другој страни, читалац ће приметити, иако су постојале иницијативе, да Србија никада није примљена за формалног равноправног члана Антанте. Делимично баш због става њеног словенског саплеменика и покровитеља. Наслов књиге, дакле, представља игру речима и истовремено показује позиције две земље у узајамним односима. На једној страни велика сила, огромне територије, људских и материјалних потенцијала, чланица Тројног споразума. На другој, без излаза на море, ограниченог земљишта, капацитета и броја бајонета, но верна Русији, помало и превише храбра Србија, са значајем који умногоме превазилази међународни положај и снагу коју реално има.

Хронолошки оквир који монографија обухвата омеђен је крајем два сукоба – Другог балканског и Првог светског рата. Како би се пратила еволуција руске политике према немирном полуострву, направљен је краћи осврт на период од 1908. године. Доњу временску границу главног дела књиге представља Букурешки уговор из 1913. године. Из његових импликација и стања на Балкану у наредних дванаест месе-

ци мира проистицали су многи процеси, који су своје остварење нашли у Првом светском рату, попут даљег погоршања односа са Аустро-Угарском, српско-бугарског неповерења, недовољно поузданог савезничког односа са Грчком, потпуног ослањања Србије у спољнополитичким пословима на Русију итд. Горња хронолошка линија, пак, уз кратке излете напред, проистекла је из тежње да се обухвате догађаји око прекида односа Србије/Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца са Совјетском Русијом, судбине установа, једне војне формације – Добровољачког корпуса, те људи који су обележили узајамне везе у претходном периоду.

Основни циљ монографије јесте да се што свестраније објасне односе Србије и Русије. Готово потпуно ослањање мале балканске државе на моћног словенског заштитника определило је тематску премису да српско-руски односи обухватају готово све друге спољнополитичке иницијативе званичног Београда. Такво полазиште показало се потпуно исправним. Наравно, просторно и тематско ограничење није дозволило да се сва покренута питања обраде детаљно или у њиховој целини. Нека од њих су: србијанско-црногорски односи после повлачења преко Албаније; потреба новог тумачења југословенског програма, који је у монографији тек загребан; добровољачки покрет у Русији, са свим својим специфичностима... Ту је и низ мањих тема попут односи Србије са балканским државама 1913–1914. године, њена унутрашња ситуација у очима и прстима руских дипломатских и војних представника, српско-руске династичке везе, питање слања страних војних одреда на Балкан током прве године Великог рата, пропагандна акција у Русији, српска акција за спасавање царске породице 1918. године, и многе друге. Аутор ће се потрудити да их, уз додатна истраживања, обради у посебним студијама, чиме ће се временом даље употпуњавати слика о српско-руским односима у наведеном периоду.

Књига је написана на основу доступне литературе и извора: званичне и незваничне кореспонденције српских, руских и дипломатских представника других земаља, белешки политичара и државника, мемоара, дневника и штампе. У њој је приказан утицај и деловање Русије на спољнополитичка и унутрашња питања Србије. Било је важно и да се установи у којој мери су одлуке њеног државног врха зависиле од савета и захтева руских званичника. Указало се, такође, на покретачке мотиве обе стране, који су се преплитали и у ходу модификовали у зависности од значајних и честих промена на међународној сцени. Један од задатака представљала је потреба да се одговори на питања која су у домаћој историографији нерасветљена или мало позната. Показало се као нарочито изазовно, у том контексту, писати о периоду 1913–1914. године, за који постоји врло мало литературе и низ потпуно необрађених тема.

Односи Србије и Русије, као и раније, и у савременом тренутку привлаче велико интересовање историчара, али и заљубљеника у прошлост. Постоји велики број књига, чланака, расправа, новинарских текстова, телевизијских и радио програма, те интернет дебата на ову тему. Период на који се књига односи посебно је био занимљив и за историографију. Огроман значај имају књиге Николе Поповића, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату* (Београд, 1977) и *Срби у краљевском рату у Русији 1918–1921* (Београд, 2005), као и одређени број његових чланака непосредно везаних за тему књиге. Уз Поповића, поменули бисмо радове и монографије академика Драгољуба Живојиновића, које се истичу поузданошћу и ширином посматрања; Андреја Митровића, Владимира Ђоровића, Драгована Шепића, Милана Марјановића, Драгослава Јанковића, Ђорђа Станковића, Васе Казимировића, Богумила Храбака, као и руских историчара Јурија Писарева и Владилена Виноградова. Од нових истра-

живања издвојили бисмо књигу Зорана Бајина, *Сјалајковић. Дипломања и конспиративна револуционар* (Нови Сад, 2021) која се једним делом односи на службу те личности у Петрограду, те Чедомира Антића, под насловом *Неизабрана савезница. Србија и Велика Британија у Првом светском рату* (Београд, 2012).

Многи домети старије групе аутора, упркос времену и накнадним истраживањима, задржали су вредност. У појединим студијама, ипак, постоје одређене (не)намерне грешке, забашуривања чињеница и идеолошке премисе времена у коме су настале. Самим тим, постојала је потреба да се на односе Србије и Русије баца ново светло и отклоне наслаге југословенске и марксистичке историографске матрице. То је учињено применом стриктног научног метода и радом превасходно на необјављеним изворима. Извршењу задатка припомогла је чињеница да су многи раније затворени руски архиви данас доступни истраживачима, те да је прикупљање, складиштење, претраживања и употреба изворног материјала уз помоћ савремених лако доступних технолошких средстава умногоме убрзана. Самим тим, много више грађе могло је бити искоришћено за писање књиге, у односу на дела историчара од пре двадесет или више година.

Најважнија архивска установа за тему српско-руских односа несумњиво је Архив спољне политике Руске империје (АВПРИ) у Москви. У монографији су коришћена три фонда те институције: Канцеларија (Ф. 133), Политархив (Ф. 151) и Мисија у Београду (Ф. 166). У њима се могу наћи депеше, телеграми и извештаји руских дипломатских представника у Србији, али и из других центара, у вези са разним питањима. Други руски архив, чији су материјали употребљени за писање књиге јесте Државни архив Руске Федерације (ГАРФ). Грађа која се односи на Србију распоређена је у бројним његовим фондовима. Између осталих, цара Николаја II (Ф. 601), министара иностраних дела П. Н. Миљукова (Ф. 579) и Б. В. Штирмера (Ф. 627), Бироа главног агента полиције за Балкан у Константинопољу (Ф. 529). Уз наведе-

не, не треба изоставити фондове за ознаком Р, који се махом односе на период после Октобарске револуције (1917) и чије коришћење је помогло да се појасни слика о узајамним односима у промењеним околностима.

Готово исту важност као ГАРФ има Руски државни војно-историјски архив (РГВИА). У њему су похрањени извештаји војних изасланика и повереника са Балкана, копије дипломатских докумената важних за војна питања, али и грађа о делатности добровољачких јединица српске војске састављених од аустроугарских заробљеника у Русији. Посебно су се као корисни показали фондови Штаба Одеског војног округа (Ф. 1837), Главне управе Генералштаба (Ф. 2000), Штаба Врховног главнокомандујућег (Ставка) у Могилеву (Ф. 2003). Уз њих, не треба заборавити фонд Управе руског војног агента у Србији (Ф. 16351), у коме се делом налазе и документа мемоарског и дневничког карактера пуковника, касније генерала Виктора Артамонова.

Од руских архива, за потребу књиге, истраживања су вршена још у Рукописном одељењу Руске државне библиотеке „Лењина” (НИОР РГБ), Дому руске емиграције „Александар Солжењицин” (ДРЗ) и Архиву спољне политике Руске Федерације (АВПРФ). Упркос очекивањима, у последњем је нађено врло мало грађе у фонду Реферантуре за Југославију (Ф. 144). Она се превасходно односи на сукоб југословенских бољшевика у Русији са званичним и полузваничним органима српске државе током 1918. и 1919. године.

Поред истраживања у Русији, од иностраних архива коришћен је и материјал Државног архива Републике Северне Македоније (ДАРСМ) у Скопљу. Документи из фондова Министарства иностраних дела Србије (Ф. 017) и Посланства у Лондону Краљевине Србије (018) односе се на спор око Македоније, посебно у време преговора Антанте око уласка Бугарске у рат и притиска на Србију, те су помогли да се тема разматра на другачији начин, у односу на раније историографске наративе.

Од домаћих архива, на првом месту треба издвојили Државни архив Србије (ДАС), и то бројне фондове Министарства иностраних дела Краљевине Србије, фонд Вариа, Поклони и откупи, као и лични фонд Николе Пашића. У Архиву Југославије (АЈ) највише су коришћене збирке Јована Јовановића Пижона, Војислава Јовановића Марамбоа и фонд Југословени и Октобарска револуција. Из Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), по важности, мора се истаћи заоставштина Николе Пашића, Војислава Маринковића и Радослава Јовановића. Грађа из Војног архива (ВА) помогла је расветљавању бројних питања из аспекта српско-руских ратних веза. Поред помоћи у првој години сукоба, повлачења преко Албаније, преписке око снажења Солунског фронта, доста материјала односило се на настанак и развој Добровољачког корпуса у Русији. Поред наведених, коришћена су и документа из Заоставштине и архива Гргура Јакшића из Посебних фондова Народне библиотеке Србије (ПФ НБС).

Велики значај приликом писања имала су објављена документа из руских архива: *Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царской и Временной правительств 1878–1917*; као и грађа публикована у совјетском часопису *Красный архив*. Од домаћих објављених извора треба истаћи серије: *Документи о сјољној йолийици Краљевине Србије 1903–1914*, *Први свейски рай у докуменџима Архива Србије* и *Јујословенски добровољци у Русији*.

Детаљан преглед необјављених и објављених извора, те литературе, налази се у одељку *Извори и лијераџура*.

Књига представља значајно измењену и допуњену докторску дисертацију *Србија и Русија 1913–1918*. одбрањену децембра 2019. на Филозофском факултету Универзитета у Београду, пред комисијом у саставу: проф. др Сузана Рајић,

проф. др Чедомир Антић и пуковник доц. др Слободан Ђукић. Теза је током 2020. добила Награду „Проф. др Радмила Милентијевић” за најбољи докторат из области српско-руских односа.

Највећу захвалност и прво место међу поменутиим дугујем ментору, проф. др Сузани Рајић. Уз сугестије, савете, несебичну помоћ и стрпљење, она је показала огромно поверење приликом одабира теме истраживања. За административну и стручну помоћ у Русији хвалу одајем понајпре Људмили Кузмичевој са Историјског факултета Московског државног универзитета М. В. Ломоносов. Наравно, на овом месту не смем заборавити почившег колегу Алексеја Шемјакина са Института славистике Руске академије наука. Његова млада колегиница Ксенија Мељчакова наставља истим трагом и од велике нам је помоћи приликом „стажировки” у Москви. Са српске стране, несебично залагање колеге Зорана Бајина, нарочито у детаљном и стручном ишчитавању текста, представља огроман залог нашем пријатељству. Колеге са матичне Катедре за историју српског народа у новом веку Филозофског факултета Универзитета у Београду, такође, увек су биле при руци, на чему им дугујем искрен наклон. Поменуо бих и услужно особље библиотечких и архивских установа, чија је помоћ и стрпљење омогућило максималну продуктивност у раду.

На крају, неизмерну захвалност дугујем породици, која ми је омогућила да се школујем, и потом професионално развијам. Два члана која су ми пружали огромну подршку, нарочито материјално, баба Младенка и отац Стојан, нису више на овом свету. Њима дајем спомен, брату Александру текст на читање, а мајци Мени као стубу породице посвећујем ову књигу.

РУСИЈА И СЕДМА ВЕЛИКА СИЛА – БАЛКАНСКИ САВЕЗ

*(...) да смо ми на све сиремни и да ћемо ући
у сваку комбинацију, с Бојом или с ђаволом,
ако буде требало сиречаваћи решење
Македонској питања на ширењу наших животињих интереса,
без чијеј задовољења у данашњим приликама
балканским не може бити у истини животиња Србији(...)*

Милован Миловановић¹

Русија је од краја XVIII века тежила да обезбеди слободан пролаз кроз Босфор и Дарданеле. Током XIX века, њене трупе су у два ратна похода стизале надомак Цариграда (1829, 1878), или је дипломатским уговорима са Османским царством краткотрајно обезбеђивала доминантан положај на улазу у Црно море (Ункјар-Искелеси 1833, Сан Стефан 1878). Руски министар иностраних дела Александар Извољски био је уверен средином септембра 1908. да је близу повољног решења историјског питања. Аустроугарском колеги Алојз фон Еренталу, у Бухлауу, без знања своје владе, дао је начелно одобрење за анексију Босне и Херцеговине. Заузврат, примио је уверавања како ће добити подршку приликом иницијативе за промену режима пловидбе кроз мореузе. Оба питања тичала су се Османског царства, чије су одбрамбене

¹ Први балкански рат 1912–1913. Операције српске војске. Прва књига, Београд 1959, 84.

снаге због Младотурске револуције биле уздрмане. У Бечу су то сматрали за повољну прилику да присаједине две провинције, дате им Берлинским уговором 1878. на управу. Двојица дипломата нису прецизирали детаље, али већ 5. октобра цар Франц Јозеф потписао је указ о анексији Босне и Херцеговине. Извољски се, изигран од Ерентала, нашао у небраном грожђу.

Аустро-Угарска је чином анексије отворила простор за даљи продор на Балкан. Поред кршења народносног принципа², њен поступак је задирао у националне интересе Србије, оличене у идеји о ослобођењу и проширењу државне територије преко Дрине. У Београду су избиле демонстрације, проглашен је бојкот аустроугарске робе, а ратно расположење ухватило је маха и међу виђенијим личностима. Председник највеће политичке партије у земљи Никола Пашић предлагао је да војска уђе у „Санџак” и „Европу” стави пред свршен чин. Хладнију главу имао је министар иностраних дела, партијски колега из Народне радикалне странке, Милован Миловановић. Позивањем на кршење Берлинског уговора решење кризе тражио је у компензацијама Србији. И њему на памети стајало је спајање са Црном Гором, али преко дела земљишта у Босни и Херцеговини, уз добијање трговинског излаза на Јадранско море. Аргументацију је прилагођавао центру деловања, али највише се ослањао на подршку Русије.

На другој страни, након резервисаног става француске дипломатије и одбијања у Лондону, Извољски је морао да напусти план о промени режима пловидбе кроз мореузе. Миловановићева дипломатска акција се тако поклопила са руском иницијативом за сазивање међународне конференције поводом анексионог питања. Склапање аустроугарског-турског споразума 26. фебруара 1909. и негативан став

² Према пописима из 1895. и 1910, православци су чинили око 43% становништва у Босни и Херцеговини, Ћ. Пејановић, *Становништво Босне и Херцеговине*, Београд 1955, 48.

Немачке, међутим, обесмислили су план. Под притиском ултиматума из Берлина, Русија је прихватила анексију. Њена јавност тај чин је окарактерисала као „дипломатску Цушиму” – алудирајући на пресудну битку у рату са Јапаном. Остајући сама, недељу дана касније, 31. марта, и Србија је била приморана на изјаву како њена права потезом Аустро-Угарске нису повређена.³

Током кризе, Русија је пружала дипломатску помоћ и одвраћала Србију од исхитрених потеза. Званичници у Петрограду су изјављивали да су за мирно решење спора, правилно сагледавши сопствену војну неспремност и опасност од револуције у земљи. Истовремено, јасно су ставили до знања да подржавају споразумевање између балканских држава. У плану су имали савез под руским покровитељством, усмерен против Аустро-Угарске. Руси су пажљиво пратили преговоре између Србије и Турске, са којима је била упозната и Црна Гора. Дипломате са Певческог моста настојале су да у комбинацију укључе Бугарску, у крајњој инстанци и Грчку. Управо у томе су се интереси балканских земаља ра-

³ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914.* (=ДСПКС), књ. III, св. 4 (1/14. јануар – 31. март/13. април 1909), приредио М. Војводић, Београд, 2014, документ број 11, 45, 104, 222, 228, 239, 270, 332, 334, 374, 436–437; *Rusija i aneksiona kriza 1908–1909*, priredio V. Pavićević, Titograd, 1984, бр. 303, 307, 318, 342, 356–357, 365, 367, 379, 381, 387, 429, 439; О. Айрапетов, *Внешняя политика Российской империи 1801–1914 гг.*, Москва, 2006, 527–532; М. Војводић, *Изазови српске спољне политике (1791–1918). Огледи и расправе*, Београд, 2007, 109; Д. Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд, 1962, 89–128; Исти у: *Историја српског народа* (= ИСН), књига VI, том први, Београд, 1994, 166–173; S. Živanov, *Rusija i raskol Evrope. Odnosi između evropskih sila pred Prvi svetski rat. Od Berlinskog kongresa do početka rata (1878–1914)*, Beograd, 2005, 107–126; *Историја внешней политики России. Конец XIX – начало XX века (оги русско-французского союза до Октябрьской революции)*, Москва, 1999, 230–253; *Историја дипломатије. св. 2. Дипломатија новога доба (1872–1919)*, саставили В. М. Хвостов и И. И. Минц, у редакцији В. П. Потемкина, Београд, 1949, 167–175; Ю. В. Лунева, *Босфор и Дарданеллы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны*, Москва, 2010, 53–82; Д. Поповић, *Борба за народно уједињење 1908–1914*, Београд, 1936, 18–67; В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, приредио Р. Љушић, Београд, 1992, 226–229.

зилазили. Док је Србија хтела да оштрица буде окренута према Аустро-Угарској, Турска је намеравала да савез искористи за обрачун са Бугарском. У Београду су увидели да би склапање таквог уговора онемогућило било какав споразум у будућности и дало слободне руке Софији у Македонији. Другој страни није превише ни стало до успеха преговора. Њима су они представљали средство дипломатског притиска. У Цариграду су се већ окренули непосредном споразумевању са Црно-жутом монархијом. Рачунајући на већу корист, предлоге Србије доставили су Бечу. Миловановић је, пак, са турским намерама упознао Русију и њене савезнике, Француску и Велику Британију, са тежњом да створи добар основ за будуће преговоре са Бугарском.⁴

Русија није лако одустала од модуса балканског савеза на челу којег би се налазило Османско царство. Месец дана по потписивању руско-италијанског споразума у Раконићиу (октобра 1909), о чувању статуса кво и независности балканских држава, Извољски је дипломатским представницима при великим силама и на Балкану послао инструкције у циљу „одбране Турске од германизма”. Битна саставница програма, уз споразум са Италијом, подразумевала је пројекат балканске федерације, подржан од Француске и Велике Британије. Русија је тиме намеравала да спречи даљи продор Аустро-Угарске у дубину полуострва. Током посета бугарског и српског краља Фердинанда Кобурга и Петра Карађорђевића Петрограду, фебруара и марта 1910. године, и владарима је саветовано зближење са Турском. У складу са

⁴ ДСПКС, III-4, бр. 5, 29, 55, 57, 62, 64, 77, 86, 89, 98, 137, 149, 161, 211, 218, 241, 263, 292, 298, 299, 324, 329, 333, 381, 390, 415; *Rusija i aneksiona kriza 1908–1909*, бр. 303, 369, 372, 382–384, 388–389, 390, 394, 405, 418; Д. Ђорђевић, *Милован Миловановић*, 114–115; S. Živanov, *Rusija i raskol Evrope*, 116; ИСН, VI-1, 170; *Историја внешней политики России*, 247; В. Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, књига 2, Београд, 1990, 129, 131–132; *Переписка Вильгельма II с Николаем II 1894–1914 гг.*, Москва, 2007, писмо бр. 118–122; Д. Поповић, *Борба за народно уједињење*, 39–40; В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске*, 236–239, 252, 276.

заједничком савезничком политиком, од француске и британске дипломатије у Београд и Софију стизале су сличне поруке.

На делу, врло важан корак у покушају спровођења плана представљао је долазак бившег помоћника министра иностраних дела Николаја Чарикова, на место руског амбасадора у Цариграду, јула 1909. године. Искусни дипломата је енергично спроводио пријатељску политику према Османском царству и заступао идеју балканске федерације.⁵ За укључивање Турске у савез, под његовим утицајем, почео је да се залаже и српски војни изасланик, пуковник Стеван Илијћ. Током честих разговора са Чариковим, он је извукао закључак да Србија не треба да одустане од Босне. Пројектованом споразуму са Османским царством, стицајем околности, морала би да се прикључи Бугарска. Уз помоћ такве антигерманске конфедерације могли су да се остваре српски национални циљеви на западу. Илијћ је критиковао Миловановићеву политику неповерења према Турској и иницијативу за формирање савеза наменио Србији.⁶

У ствари, највећу препреку споразуму представљао је резервисан став саме Турске. Младотурски режим већ дубоко је загазио у политику ослањања на Централне силе (Аустро-Угарску и Немачку). Савез под руским покровитељством потпуно је одударао од таквог опредељења. Уз то, Porta је гајила неповерење према искрености Србије и Бу-

⁵ Архив Југославије (=АЈ), Фонд 335, Војислав Јовановић Марамбо, Фасцикла CV; ДСПКС, IV-1/I, приредили Љ. Алексић-Пејковић и К. Џамбазовски, Београд, 2012, бр. 169, 180; IV-2/I, 242; N. V. Tcharykow, *Glimpses of high politics. Through War and Peace 1855–1929*, London, 1931, 239; В. Штрандтман, *Балканские воспоминания*, подготовка текста и вступительная статья А. Л. Шемякин, Москва, 2014, 49; *Историја дипломатије*, 189–194; *Историја внешней политики России*, 264–265; Ю. В. Лунева, *Босфор и Дарданеллы*, 89–90; E. C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, University Park, 1965, 39–40; В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске*, 345–350.

⁶ Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), бр. 7898, Илијћ Стеван, I-11, III-1, III-3.

гарске. У односима са балканским државама, турска влада је стално пролонгирала решавање спорних питања, а мерама централизације и отоманизације нови режим окренуо је хришћанско становништво против себе. У Цариграду су током прве половине 1910. српски и бугарски званичници опет добили само обећања.⁷ Миловановићу је било јасно да су уверавања о подршци изградњи јадранске железнице и решавању народносног питања у Македонији неискрена. Пријатељство са Турском, у том тренутку, било је потребно зарад „задовољења дневних”, националних и економских потреба, али и као средство притиска на Софију. У дипломатској визији српског државника, примарно место заузима мала је „заједница за решавање балканског питања” са тим истим Бугарима.⁸

Координисано са аустроугарском анексијом Босне и Херцеговине, Бугарска је октобра 1908. прогласила независност. Упркос повезаности, српска дипломатија је одвојила два потеза и одржала добре односе са источним суседом. Када је крајем јануара 1909. постало евидентно да су преговори Србије и Турске пропали, тадашњи посланик у Београду Андреј Тошев добио је инструкције из Софије, да као личну иницијативу, испита расположење водећих политичких личности у Београду о могућности споразума две државе. Бугарски министар иностраних дела Стефан Паприков био је мишљења да је Босна и Херцеговина коначно изгубљена, због чега Србија треба да се окрене ка југу. У том смислу, наменио јој је територијално повезивање са Црном Гором и Стару Србију. У вези са поделом Македоније „могло” би се већ „нешто урадити”. Већина истакнутих политичара у Београду изјаснила се пред бугарским послаником за савез, истовремено уперен

⁷ ДСПКС, III-5/II, бр. 534, 578, 580, 596, 601; IV-1/I, 15, 111, 175, 184, 224; В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске*, 350–354; А. Тошев, *Балканскиот войни. Том њрви. Предистория и ѡрчини*, Софија, 1929, 263–268.

⁸ ДСПКС IV-1/I, бр. 169, 224 (прилог), 234; IV-2/II, 523; Д. Ђорђевић, *Милован Миловановић*, 146–151.